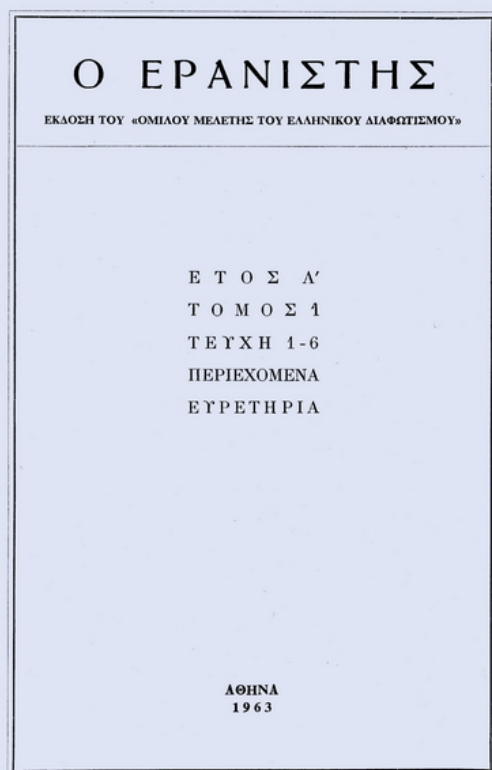

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Μαρτυρίες για τον Σολωμό (Δύο ανέκδοτα γράμματα του Κων. Τυπάλδου)

Παν. Μουλλάς

doi: [10.12681/er.9606](https://doi.org/10.12681/er.9606)

Copyright © 2016, Παν. Μουλλάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μουλλάς Π. (2016). Μαρτυρίες για τον Σολωμό (Δύο ανέκδοτα γράμματα του Κων. Τυπάλδου). *The Gleaner*, 1, 100–110. <https://doi.org/10.12681/er.9606>

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΟΛΩΜΟ

(Δύο ανέκδοτα γράμματα τοῦ Κων. Τυπάλδου)

Α.

Ἐνδιαφέρουσες μνῆες τοῦ Σολωμοῦ γίνονται σὲ δυὸ ανέκδοτα γράμματα τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου πρὸς τοὺς ἀδελφούς του Γεώργιο καὶ Χαρχαλάμπη, σπουδαστὲς στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γαλλία στὰ 1837 καὶ 1838 ¹.

Οἱ 4 Κεφαλονίτες ἀδελφοὶ Τυπάλδοι Ἰακωβάτοι, γνωστοὶ τόσο γιὰ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τους στὰ πολιτικὰ κι' ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Ἑπτανήσου ὅσο καὶ γιὰ τὴ μεταξύ τους στοργὴ πού στάθηκε παροιμιώδης ², ἔδωσαν παράλληλα τ' ὄνομά τους καὶ μὲ πολλὰ πνευματικὲς ἐπιδόσεις. Ὁ κληρικὸς Κωνσταντῖνος Τυπάλδος (1795—1867), δάσκαλος στὸ Φλαγγινιανὸ Φροντιστήριον τῆς Βενετίας ὡς τὰ 1823, καθηγητὴς στὴν Ἰόνιον Ἀκαδημία τῆς Κέρκυρας (1824—1838), πρῶτος σχολάρχης στὴ Θεολ. Σχολὴ τῆς Χάλκης (1843) καὶ μητροπολίτης Σταυρουπόλεως (1848), ἀφιέρωσε στὴν ἐκκλησίᾳ μιὰ ζωὴ μὲ πολλοὺς ἀγῶνες, ἀδιαφιλονίκητη αἵγλη ³, ἀλλὰ καὶ πάμπολλες πικρίες ⁴. Πρότυπο ἄλλωστε καλοῦ ἀδελφοῦ — ἕνα μικρὸ δεῖγμα ἀδελφι-

1. Τὰ γράμματα τοῦ Κων. Τυπάλδου, δυὸ μονόφυλλα, προέρχονται ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ ἀρχεῖο τῶν Ἰακωβάτων, πού ἀπόκειται, μαζὶ μὲ τὴ βιβλιοθήκη τους, στὸ Ληξούρι. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦ ἀντίγραφα τῶν γραμμάτων αὐτῶν σὲ μικροταινίες τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ΚΝΕ τοῦ ΒΙΕ (Κεφαλληνία 1962, F. 2).

2. Ἡλία Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ σύμμικτα*, τομ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 651.

3. Ἀνθίμου Μαζαράκη, *Βιογραφίαι τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς νήσου Κεφαλληνίας*, Βενετία 1843, σ. 392 σημείωση. Ὁ Καποδίστριας ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Τυπάλδο κιόλας στὰ 1827 (βλ. ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Α. Μουστοξύδη τῆς 27 Ἰουλ. 1827 στὴν *Correspondance du Comte J. Capodistrias*, τόμ. I, Γενεύη - Παρίσι 1839, σ. 187). Στὸ ἐγκώμιο τοῦ Γρηγόριου Γώγου, (ὁ) αἰδῖμος μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος ὁ Τυπάλδος, Ἀθήνα 1868, σ. 1, ὁ Τυπάλδος χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ μετὰ τὸν Εὐγένιον, Θεοτόκην, Μηνιάτην καὶ Οἰκονόμον ἐπιφανέστερος θεολόγος καὶ ρήτωρ καὶ διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Πβ. Α. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Μέρος Α', Ἀθήνα 1854, σ. 249.

4. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Κων. Τυπάλδου βλ. κυρίως Ἡλ. Τσιτσέλη,

κῆς στοργῆς δίνουν τὰ γράμματα ποὺ δημοσιεύονται παρακάτω— κη-
δεμόνευσε μὲ φροντίδα τοὺς νεωτέρους τοῦ Γεώργιου καὶ Χαραλάμπε, καὶ τοὺς σπούδασε μ' ἐξοδὰ του, πρῶτα στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, ὕστερα στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γαλλία, γιὰ νὰ πάρουν τὰ διδακτορικά του; δι-
πλώματα ⁵. Φροντίδες ποὺ δὲν πῆγαν χαμένες: Ὁ νομικὸς Γεώργιος Τυπάλδος Ἰακωβάτος (1814—1882) ἐπαιξε ἀργότερα σημαντικώτατο ρόλο ὡς βουλευτής, πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου ⁶. Στὴν πολιτικὴ ἐπίσης διέπρεψαν ὡς βουλευτὲς καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἀδελφοί, ὁ γιαιτρός Χαραλάμπε καὶ ὁ μικρότερος Νικόλαος, δῆμαρχος Ληξουρίου στὰ 1866 ⁷.

Τὰ δύο γράμματα τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ δημοσιεύω παρακάτω, ἀναφέρονται στὴν περίοδο τῶν σπουδῶν τοῦ Γιώργου καὶ τοῦ Χαραλάμπε στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γαλλία· διατηρῶ τὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ στίξη τους:

1

Ἀπὸ Κερκύρας τὴν 24 Μαΐου 1837 Ε. Ν.

Ἀδελφία μου καλὰ καὶ ἡγαπημένα,

Γράφω καὶ πρὸς τοὺς δύο, διότι ἕως νὰ φθάσῃ αὐτοῦ ἡ γραφὴ μου, ἐλπίζω ὅτι εἰσθε καὶ ἀνταμωμένοι. Χθὲς ἔλαβα τὸ γράμμα σου, Χαραλάμπε, τῶν 2 τρέχοντος, ἀπὸ Πίζαν, καὶ τὰ δύο σου, Γιώργο, ἀπὸ Ἀγκῶνα. Τὰ ἀνέγνωσα καλὰ καλὰ, τὰ ἐφίλησα, ἐχάρηκα, ἡσυχάσα, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔγραψα καὶ εἰς Κεφαλληνίαν, ὅθεν πρὸ μιᾶς ἡμέρας εἶχα λάβει καὶ γράμμα, καὶ ὅπου ὅλοι εἶναι καλὰ, καθὼς ὁμοίως καὶ ἐδὼ ὅλοι εἴμεθα καλὰ. Ὁ Κουντούρης, ὁ ἑ.ἄ., σ. 669 - 690, 909· πβ. καὶ τομ. Β', Ἀθήνα 1960, σ. 169 κέ. Ἀ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, ἑ.ἄ. Π. Χιώτη, Ἑπιφανεῖς Ἑπτανήσιοι, «Αἱ Μοῦσαι» 23 (1914 - 1915) φ. 520, σ. 3. Eugène Rizo Rangabé, *Livre d'or de la noblesse ionienne*, τομ. Π, Ἀθήνα 1926, σ. 582. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Χιώτης ἀναγράφει ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Τυπάλδου τὸ 1790 ἀντὶ τοῦ 1795. Ὁ Τυπάλδος πέθανε στίς 20 Νοεμβρ. 1867 (Γώγου, ἑ.ἄ., σ. 1) καὶ ὅχι τὸ 1868, ὅπως μαρτυροῦν, προφανῶς παρασυρμένοι ἀπὸ τὸν Τσιτσέλη, ὅλοι οἱ κατοπινὸι βιογράφοι.

5. Ἡλ. Τσιτσέλη, ἑ.ἄ., τομ. Α', σ. 650.

6. Βιογραφικὰ τοῦ Γεωργίου Τυπάλδου στὸν Τσιτσέλη, ἑ.ἄ., σ. 649 - 669. Π. Χιώτου, Ἑπιφανεῖς Ἑπτανήσιοι, «Αἱ Μοῦσαι» 22 (1913 - 1914) φ. 517, σ. 7. Eugène Rizo Rangabé, ἑ.ἄ., σ. 582 - 583.

7. Ἡλ. Τσιτσέλη. ἑ.ἄ., σ. 653.

Κόντε Σολομός, ὁ Ἀρλιώτης, καὶ ὁ καλὸς Θεόδωρος σὰς στέλλουν δι' ἐμοῦ τὰ εἰλικρινῆ χαιρετίσματά των.

Ὁ Κόντε Σολομός, Γιώργο, σὲ χαιρετᾷ μὲ ἀγάπην, μὲ φιλίαν, καὶ μὲ σέβας. Ἔτσι μὲ εἶπε νὰ σὲ γράψω, καὶ λέγωντάς μου το ἀναδάκρυσε. Τὸν εἶπα πῶς μοῦ ἔγραψες νὰ τὸν χαιρετήσω ἀπὸ μέρους σου ὁποῦ μᾶς ἀγαπᾷ τόσον, καὶ ὅτι ἡμεῖς αἰσθανόμεθα τὴν χρεῖαν τοῦ νὰ τὸν ἀγαπῶμεν.

Προσμένω μὲ πρώτην σας ἐπιστολὴν νὰ περάσω διὰ τοῦ ἀγαθοῦ φίλου Λαβράνου εἰς τὸ Παρίσι τὰ τριακόσια ἢ τὰ ἑξακόσια. Θέλει τάχα μοῦ χαλάσει τὴν θέλησιν ὁ Γιώργος; δὲν τὸ θαρῶ οὔτε ἐγώ, οὔτε ὁ Κόντε Σολομός, οὔτε ὁ Κουντούρης. Ἐγὼ θέλω νὰ περάσω καὶ τὰ ἑξακόσια, καὶ ὅσα ἄλλα ἀκόμη θέλετε.

Κάμετε καλὰ τὴ δουλειά σας. Κοιτάζετε τὴν ὑγίαν σας. Πασχίζετε νὰ γνωρίζεσθε μὲ τοὺς μεγάλους πεπαιδευμένους ἄνδρας τοῦ καιροῦ σας, ὅταν ἡμπορῇτε. Ἰδέτε νὰ λάβετε φήμην καὶ εἰς γράμματα καὶ εἰς ἐπιστήμας, φήμην, ὡς λέγομεν, εὐρωπαϊκὴν. Μακρὰν ἀπὸ πολιτικὰ ἀνακατώματα. Ὀλίγα λόγια, ἢ μᾶλλον ἀδιαφορεῖτε διόλου περὶ τῶν ἐδῶ κυβερνητικῶν ὑποθέσεων καὶ προσώπων, διότι ἔχουν ἢ ἡμποροῦν νὰ ἔχουν καὶ αὐτοῦ τοὺς φίλους των, καὶ τῶν φρονίμων, ἔλεγε πάντοτε καὶ λέγει ἡ μάνα μας, καὶ τῶν φρονίμων ὀλίγα· καὶ χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

Ὁ ἀδελφός σας

ὁ παπᾶς

Στὸ πίσω μέρος τοῦ φύλλου :

Al Nobile Signore

Il Sig.^r Dr Caralambi Tiraldo

via Otranto

Pisa

2

Κερκύρα τὴν 4 Ἀπριλίου 1838 Ε. Π.

Γιώργο μου,

Μὲ εὐχαρίστησίν μου σοῦ στέλλω τὴν ἐσώκλειστον ιδιόχειρον σημείωσιν τοῦ Κόντε Σολομοῦ διὰ νὰ τοῦ ἀγοράσης βιβλία τινὰ ὁποῦ ἐπιθυμεῖ, καθὼς εἰς αὐτὴν σημειώνει. Παρὰ ταῦτα, θέλεις τοῦ ἀγοράσει καὶ τὸ καλῆτερον ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῆς Santa Ildegarda,

ὥς μὲ διώρισεν ὁ ἴδιος καὶ ἐπεσημείωσα ἰδιοχείρως μου εἰς τὴν ἐδικήν του σημείωσιν. Ὅθεν διὰ τοῦτο σοῦ περικλείω περιπλέον καὶ μίαν συναλλαγματικὴν τοῦ Κυρίου Πετρίδη πρὸς τὸν Κύριον Σαντάλ, τὴν ὁποίαν μοῦ ἔδωκεν ὁ ἴδιος Κόντες, διὰ νὰ λάβῃς ἀπὸ τὸν Κύριον τοῦτον Σαντάλ 159 φράγκα πρὸς τὴν ἀγορὰν τῶν σημειουμένων βιβλίων, τὰ ὅποια, ἀφοῦ τὰ ἀγοράσῃς, θέλεις τὰ κιβωτίσει μὲ τὰ ἐδικὰ σου, καὶ θέλεις τὰ φέρει μαζή σου μὲ τὸ καλόν σου κατενόδιον εἰς τὰ ἐδώ.

Σᾶς ἔστειλα πλέον καὶ τὸ τελευταῖον μου γράμμα διὰ τοὺς κλεινοὺς Παρισίους ἡμερολογούμενον τῇ πρώτῃ τοῦ τρέχοντος, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι συγχρόνως θέλετε λάβει καὶ ἐκεῖνο μὲ τοῦτο.

Μοσσιούδες! à vous ὁεβοῖρ.

Χριστὸς ἀνέστη.

Ὁ ἀδελφός σας

ὁ παπᾶς

Στὸ πίσω μέρος τοῦ φύλλου:

M.^r le Dr George Typaldos
Rue Corneille, Hôtel Corneille
à Paris

Τῇ 14 Μαΐου 1838, μὲ τοὺς ἀσπασμοὺς τοῦ φίλου Κατσαῖτη καὶ Χοῦδᾶ.

B.

Ὅταν στὶς 24 Μαΐου 1837 ὁ Κων. Τυπάλδος γράφῃ πρὸς τοὺς ἀδελφούς του στὴν Πίζα, ὁ Σολωμὸς θρῖσκεται ἀπὸ 20 μέρες στὴν Κέρκυρα, ὕστερ' ἀπὸ τὸ τρίτο ταξίδι του στὴ Ζάκυνθο ποὺ κράτησε περίπου 8 μῆνες (8 Σεπτ. 1836 ν. ἡ.—3 Μαΐου 1837 ν. ἡ.)⁸. Τὸ γράμμα εἶναι ἀρκετὰ εὐγλωττο· δείχνει ὅτι ὁ ποιητὴς συνδεόταν φιλικότατα μὲ τοὺς Τυπάλδους. Γιὰ τὸν Γεώργιο, ποὺ εἶναι 23 χρόνων στὰ 1837, ὁ Σολωμὸς φαίνεται πὼς τρέφει ἰδιαίτερη στοργή: «ἀναδακρύζει» κιόλας καθὼς τὸν χαιρετᾷ «μὲ ἀγάπην, μὲ φιλίαν καὶ μὲ σέβας». Ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριὰ εἶναι φανερό πὼς κι' ὁ Σολωμὸς δαχαίνει ἀρκετὰ στὴν

8. Γιὰ τὰ ταξίδια τοῦ Σολωμοῦ στὴ Ζάκυνθο βλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Ταξίδια τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ Κερκύρας εἰς Ζάκυνθον*, «Πειραϊκὰ Γράμματα» 2 (1942) 172 - 175 καὶ «Ἑλληνικὴ Δημιουργία» 5 (1952) 325 - 328 [ἀνατύπωση στὰ *Ἐπισησιακὰ Μελετήματα Β'*, Ἀθήνα 1959, σ. 50 κέ.] Πβ. Λίνου Πολίτη, *Γύρω στὸ Σολωμό, Μελέτες καὶ ἀρθρα (1938-1958)*, Ἀθήνα 1958, σ. 106, σημείωση 2.

ἐκτίμηση τοῦ Γεωργίου, ἀφοῦ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπικαλεῖται τὴ γνώμη τοῦ ποιητῆ, καθὼς καὶ τοῦ Κουντούρη, σ' ἓνα ζήτημα ἀποστολῆς χρημάτων — θέμα, ἴσως, στενότερα οἰκογενειακό —, πράγμα πού μαρτυρεῖ ἀρκετὴ οἰκειότητα τόσο μὲ τὸν Σολωμό ὅσο καὶ μὲ τὸν Κουντούρη.

Πότε ἀρχίζει ἡ γνωριμία τοῦ Σολωμοῦ μὲ τοὺς Τυπάλδους, εἶναι δύσκολο νὰ ὀρίσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια. Δὲν ξέρουμε καν ἂν ὁ Κων. Τυπάλδος ἦταν ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας πού «ἅμα ἔφθασε [ὁ Σολωμός] αὐτοῦ ἐπῆγαν νὰ τὸν χαιρετήσουν»⁹, οὔτε ἂν ἀπὸ τότε χρονολογεῖται ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἄντρες ἓνας φιλικὸς δεσμός. Κι' οὔτε γνωρίζουμε, ἀκόμα, τὴ γνώμη τοῦ Κων. Τυπάλδου γιὰ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ: κανένα σίγουρο συμπέρασμα δὲν δαίνει ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ 1833 ὁ Τυπάλδος ἀποτελοῦσε μαζί μὲ τὸν Χρ. Φιλιτᾶ μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἰονίου Ἀνθολογίας»¹⁰, ὅπου ἓνα χρόνο ὕστερότερα ὁ Σολωμός ἔμελλε νὰ τυπώσῃ ἀνώνυμα ἓνα μέρος τοῦ «Λάμπρου». Οἱ πληροφορίες μας, ἀρκετὰ πλούσιες σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στίς σχέσεις τοῦ Σολωμοῦ μὲ ἄλλους καθηγητὲς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, δὲν μνημονεύουν τ' ὄνομα τοῦ Κων. Τυπάλδου. Ὅπως δὲ ποτε, ἓνα πράγμα εἶναι πολὺ πιθανό: ἂν ὁ Κουντούρης, ὁ Ἀρλιώτης καὶ ὁ Λαβράνος ἀνῆκαν στὸν ἄμεσο κύκλο τοῦ Τυπάλδου, ὁ Σολωμός ἀποτελοῦσε μ' αὐτοὺς ἢ καὶ μὲ ἄλλους μιὰ κοινὴ συντροφιά πού, μολοντί ξένῃ πρὸς τὰ εἰδικότερα πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ποιητῆ, τὸν δεχόταν ὅμως μ' εὐχάρεσκειαν καὶ τὸν τιμοῦσε γιὰ τὴν ἀξία του καὶ τὴν κοινωνικὴ σειρὰ του. Ὁ Ἰωάννης Κουντούρης ἐξᾴλλου, Κεφαλωνίτης μαθηματικός, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ι. Καραντινοῦ στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία ἀπὸ τὸ 1833, ἀναφέρεται ἀνάμεσα στοὺς τακτικoὺς συνοδοὺς τοῦ Σολωμοῦ¹¹. Γνωρίζουμε ἀκόμα ὅτι ὁ Χριστόφορος Λαβράνος, Κερκυραῖος γιατρὸς καὶ καθηγητὴς μετὰ τὸ 1850 στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, ἔσωσε ἀργότερα τὸν ποιητὴ ἀπὸ κάποια ἀρρώστια, ὅπως ὁ ἴδιος

9. Ἰακ. Πολυλά, Προλεγόμενα σ. κζ'. Πβ. Σπ. Δὲ Βιάζη, *Ἀπαντα Διονυσίου Σολωμοῦ*, Ζάκυνθος 1880, προλεγόμενα σ. μη', καὶ Α. Χ. Ζώη, *Διονύσιος Σολωμός*, «Πανηγυρικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ ἐκαονονταετηρίδι ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἔθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ», Ἀθήνα 1902, σ. 68.

10. Ἡλ. Τσιτσέλη, ἔ.ἀ., σ. 672.

11. «Συναναστρέφετο [ὁ Σολωμός] ἐν Κερκύρᾳ τὸν μαθηματικὸν Κοντούρη, Κουαρτάνον, Κάλον, Πολυλά. Συνεπορεύετο αὐτοῖς συχνότατα εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν Χαλικιοπούλου, κατὰ τὸ κανόνιον, ἧς ἡ τερπνοτάτη θεὰ τὸν ἐμάγευε» (Π. Χιώτου, *Ἐπιφανεῖς Ἑπτανήσιοι* [Δ. Σολωμός], «Αἱ Μοῦσαι» 21 (1912-1913) φ. 488, σ. 3), Πβ. Α. Χ. Ζώη, ἔ.ἀ., σ. 70, καὶ Μαρίνου Σιγούρου, *Ὁ Σολωμός ἐν Κερκύρᾳ*, «Παναθηναῖα» 14 (1907) 209. Βιογραφικὰ τοῦ Κουντούρη βλ. πρόχειρα στὸν Τσιτσέλη, ἔ.ἀ., σ. 275.

ὁ Σολωμός ὁμολογεῖ σ' ἓνα ἀχρονολόγητο γράμμα του στὸ Δημήτρη¹². Δυστυχῶς, δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε ὡς ποιό βαθμὸ ὁ ποιητὴς συνδεόταν καὶ μὲ τὸν Ἀρλιώτη. Ὁ Δημήτριος Ἀρλιώτης, γιὸς τοῦ Νικολάου Ἀρλιώτη (1731—1812), γνωστὸς βιογράφος τοῦ Καποδίστρια κι' ἐπιφανὴς Κερκυραῖος νομικός, ἐμελλε λίγο ἀργότερα (Ἰούνιος 1837) ν' ἀποσυρθῇ ἀπὸ κάθε δημόσιο λειτούργημα¹³. Ἀγνωστο λοιπὸν ἂν καὶ ὡς ποιοὶ σημεῖο συνέχισε τίς ἐπαφές του μὲ τὸν κύκλο τοῦ Κων. Τυπάλδου.

Στὸ γράμμα ἀναφέρεται ἐπίσης «ὁ καλὸς Θεόδωρος», πρόσωπο ποὺ ἡ ταυτότητά του ἴσως θάπρεπε ν' ἀναζητηθῇ ἔξω ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ κύκλο τῆς Κέρκυρας· κανεὶς ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῆς Ἰ. Ἀκαδημίας δὲν λέγεται Θεόδωρος. Εἶναι, ἀκόμα, ἀμφίβολο ἂν πρόκειται γιὰ κάποιον ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς Κερκυραίους τῆς ἐποχῆς, π. χ. τὸν συμβολαιογράφο Θεόδωρο Μάνεση, στὸν ὁποῖο ὁ Σολωμός κατέθεσε τὴ διαθήκη τοῦ 1835¹⁴. Οὐτε θὰ μπορούσε ν' ἀποκλεισθῇ δάσιμα ὁ «εἰκανὸς καὶ ἐνάρετος» Θεόδωρος Καρούσος, σχολάρχης ἀργότερα (1854) στὴν Πετρίτσειο σχολὴ τῆς Κεφαλονιάς¹⁵. Πάντως ἡ κάπως προστατευτικὴ χρῆση τοῦ μικροῦ ὀνόματος («ὁ καλὸς Θεόδωρος») ὁδηγεῖ περισσότερο στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ πρόσωπο τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τῶν Τυπάλδων, ἴσως γιὰ κάποιον συγγενῆ, συμπατριώτη, μαθητὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἢ καὶ ὑπηρέτη ἀκόμα.

Ἀξίζει νὰ προσέξῃ κανεὶς ἰδιαιτέρα στὶς γραμμὲς τοῦ Τυπάλδου τὴ διαγραφὴ τῆς ψυχικῆς εὐπάθειας τοῦ ποιητῆ· ἔτσι κερδίζουμε γιὰ τὸν ἄνθρωπο Σολωμὸ μὲ μαρτυρία σύμφωνη καὶ παράλληλη μὲ τίς πληροφορίες ἄλλων γνωρίμων του¹⁶.

12. «Παναθήναια» 19 (1909-1910) 230. Ὁ Λίνος Πολίτης τοποθετεῖ τὸ γράμμα γύρω στὰ 1852-1853. Λίνου Πολίτη, *Ἡ διαθήκη τοῦ Σολωμοῦ*, περ. «Γράμματα» 9 (1946) 65 [ἀνατύπωση στὸ *Γύρω στὸ Σολωμό*, σ. 105-106].

13. Μιχ. Θ. Λάσκαρι, *Δημήτριος Ἀρλιώτης 1777-1860*, «Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ» 8 (1960) 65.

14. Λίνου Πολίτη, ἔ.δ., σ. 60. [Γύρω στὸ Σολωμό, σ. 107].

15. Α. Μ. Ἰδρωμένου, *Περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῆς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑποταγῆς μέχρι τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως (1386 - 1864)*, «Ἀττικὸν ἡμερολόγιον» τοῦ ἔτους 1874 ὑπὸ Εἰρηναίου Ἀσωπίου, 8 (1873) 236. Βιογραφικὰ τοῦ Θ. Καρούσου στὸν Τσιτσέλη, ἔ.δ., σ. 216-224.

16. Τέτοια λ. χ. ἡ μαρτυρία τοῦ Μάντζαρου: «Costante e vivissimo è in lui il sentimento dell' amicizia (...) come altrettanto facile a piangere per la più picciola commozione dell'animo suo». Γ. Θ. Ζώρα, *Νικολαου Μαντζάρου, Σκιαγραφία τοῦ Σολωμοῦ*, «Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν» 9 (1958-1959) 125 [*Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα Β'*, σ. 122]. Πβ. Ἰακ. Πολυλᾶ, *Προλεγόμενα* σ. 8'.

Σημαντικότερα όμως είναι τα στοιχεία που προσκομίζει το δεύτερο γράμμα του Τυπάλδου προς τους αδελφούς του — ο Γιώργος και ο Χαραλάμπης βρίσκονται τώρα στο Παρίσι¹⁷. Η ημερομηνία του γράμματος (4 'Απρ. 1838 π. ή.) είναι για το Σολωμό σημαντική¹⁸. 'Αλλά το 1838 αποθαίνει μοιραίο και για τον Κωνσταντίνο: 'Η σύγκρουση με τον αρμοστή Η. Douglas (1835—1841) οδηγεί τον δραστήριο κληρικό σε παραίτηση απ' την καθηγεσία και σε μια σειρά από δοκιμασίες που αργότερα κορυφώνονται με τη δεκαοκτάμηνη εξορία στις Στροφάδες.

Στο γράμμα περιεχόταν, καθώς αναφέρεται, εκτός από την εσωκλειστη «ιδιόχειρον σημείωσιν» του Σολωμού και η συναλλαγματική του Πετρίδη. 'Ο Κωνσταντινουπολίτης Πλάτων Πετρίδης είναι γνωστός για την κοινωνική δράση του στα 'Εφτάνησα. 'Εφορος των σχολείων στη Ζάκυνθο, συνεργός στην εγκαθίδρυση του δημόσιου τυπογραφείου της και εκδότης της πολιτικής «'Εφημερίδος των ελευθέρων νήσων» (*Gazetta delle isole liberate*), πρωτοστάτησε παράλληλα και στην κατάρτιση δημοσίων βιβλιοθηκών¹⁹. Γνωστές επίσης είναι οι έπαφές του τόσο με τον Κων. Τυπάλδο όσο και με το Σολωμό. 'Όταν λίγο αργότερα στην 'Εκκλησία της 'Επτανήσου παρουσιάζεται η ανάγκη να αρθούν όρισμένα κωλύματα του γάμου — ζήτημα στο οποίο ο Τυ-

17. 'Η σύσταση γραμμένη με το χέρι του Κων. Τυπάλδου. Το à Paris όμως έχει διαγραφή' ένα δεύτερο χέρι (προφανώς του Κατσαίτη ή του Χοϊδά) πρόσθεσε τη σημείωση που ακολουθεί. Οι ταχυδρομικές σφραγίδες εξάλλου δείχνουν ότι το γράμμα έφθασε στον προορισμό του. Είναι λοιπόν πιθανό ότι παραλήπτες του γράμματος στο Παρίσι, εξαιτίας προσωρινής απουσίας (ή μήπως όριστικής αναχώρησης;) των αδελφών Τυπάλδων, στάθηκαν οι Κατσαίτης και Χοϊδάς που, σβήνοντας το à Paris και συμπληρώνοντας τη σημείωση «με τους άσπασμούς» τους, φρόντισαν ν' αποστείλουν στις 14 Μαΐου — πάντως όχι με την ταχυδρομική οδό — το γράμμα στους αποδέκτες του. 'Ετσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι η παραγγελία του Σολωμού δεν εκτελέστηκε, επειδή ο Γιώργος δεν έλαβε γνώση του γράμματος στο διάστημα που βρισκόταν στο Παρίσι. Δυστυχώς, δεν μπόρεσα να διαπιστώσω πότε ακριβώς οι άδελφοί άνεχώρησαν' οι πληροφορίες μας τοποθετούν άοριστα την επιστροφή τους στα 1839 ('Ηλ. Τσιτσέλη, έ.ά., σ. 650).

18. Στις 4 'Απριλ. 1838 ν. ή., λίγες δηλ. μέρες μετά το γράμμα του Τυπάλδου, έμελλε να εκδοθή η όριστική απόφαση της οικογενειακής δίκης των Σολωμών βλ. δημοσίευσή της στην 'Εφημερίδα του 'Ηνωμένου Κράτους των 'Ιονικών Νήσων, φ. 380, 26 Μαρτ./7 'Απριλ. 1838. Ν. Τωμαδάκη, *Διονύσιος Σολωμός*, Βασ. Βιβλιοθήκη αρ. 15, σ. νζ'.

19. Π. Χιώτου, *Ιστορικά απομνημονεύματα 'Επτανήσου*, τομ. 3, Κέρκυρα 1863, σ. 919.

πάλδος έπαιξε σπουδαιότατο ρόλο—, ό Πετρίδης θά σταλή στην Κωνσταντινούπολη με αναφορά της 'Ιονίου Κυβερνήσεως προς τόν Πατριάρχη²⁰. Όσο για τόν Σολωμό, φαίνεται πώς δέν είναι ή πρώτη φορά πού βρίσκεται με τόν Πετρίδη σε χρηματικές συναλλαγές: δύο γράμματα τοῦ 1832 πιστοποιοῦν τήν αγωνία τοῦ ποιητῆ νά ξεπληρώση κάποιον χρέος στόν Πετρίδη, ὅσο κι' ἂν ἐκεῖνος τοῦ δίνη προθεσμίες ἢ κλείνη τὰ μάτια «per cortesia»²¹.

Ποιά βιβλία παράγγελλε ἀπό τόν Παρίσι ό Σολωμός με τήν «ιδιόχειρον σημείωσιν» του, δέν μπορούμε βέβαια νά ξέρουμε. Για τήν ὥρα σταματοῦμε στό μόνο σίγουρο στοιχείο της ἐπιστολής: στά 1838 ό Σολωμός ἐνδιαφέρεται ν' ἀποκτήσῃ «τὸ καλῆτερον ἀπό τὰ συγγράμματα της Santa Ildegarda». Νά εἶναι τάχα μιὰ ἐνδειξη ὅτι, παράλληλα με τὰ ἐνδιαφέροντά του για τή γερμανική φιλοσοφία καί ποίηση, ό ποιητής ὠθοῦσε τήν ἴδια ἐποχή τὸ «φιλέρευνον πνεῦμα» του σέ κάθετες ἀνιχνεύσεις ὡς τόν γερμανικό μυστικισμό;

Ἡ Santa Ildegarda di Bingen (γερμ. heil. Hildegard von Bingen, γαλ. Sainte Hildegarde de Bingen) εἶναι κορυφαία ἐκπρόσωπος τοῦ μεσαιωνικοῦ μυστικισμοῦ²². Γεννημένη γύρω στά 1100 στό Böckelheim, ἐπισκοπική ἐπαρχία τοῦ Mainz, ἀφιερώθηκε νωρίς στό Θεό—ἦταν τὸ δέκατο παιδί τῆς οἰκογένειάς της. Σέ ἡλικία 8 χρόνων βρίσκεται στό μοναστήρι τοῦ Disibodenberg, ὅπου ἔγινε ἡγουμένη στά 1136. Γύρω στά 1150 ἱδρυσε με 18 μοναχές νέο μοναστήρι στό Bingen, τοποθεσία κοντά στόν Ρήνο πού ἔμελλε νά συνδεθῇ με τ' ὄνομά της· ἐκεῖ ζῆ ἔκτοτε καί πεθαίνει στίς 17 Σεπτ. 1179²³.

Περίφημη κιόλας ἀπό τήν πρώτη ἐποχή τοῦ Bingen για τὰ θαύ-

20. Σχετικά με τὸ περίφημο αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα βλ. Π. Χιώτου, ἑ.ἀ., τομ. 5, Ζάκυνθος 1877, σ. 112 κέ. Ἡλ. Τσιτσέλη, ἑ.ἀ., σ. 672 κέ. Χρυσόστ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τομ. Α', Ἀθήνα 1920, σ. 176 κέ.

21. Ντίνου Κονόμου, Σολωμοῦ ἀνέκδοτα γράμματα στόν Ἰωάννη Γαλβάνη, Ἀθήνα 1950, σ. 32 καί 36. Πβ. «Παναθήναια» 18 (1908-1909) 43-44.

22. «Hildegarde résumé en elle tout l'esprit religieux, toute la mystique du moyen âge» (P. Franche, Sainte Hildegarde, Παρίσι 1903, σ. 160).

23. Για τὰ βιογραφικά τῆς ἁγίας βλ. Vita Sanctae Hildegardis auctoribus Godefrido et Theodorico monachis, στοῦ J.—P. Migne, «Patrologia latina», τομ. 197 (1855), στ. 91-130. F. Vernet, Hildegarde (Sainte), «Dictionnaire de théologie catholique», τομ. 6, Παρίσι 1915, στ. 2468-2469, ὅπου καί ἀναγραφῇ ἔργων (στ. 2469 κέ.), ἐκδόσεις (στ. 2478), πηγές (αὐτόθι) καί βιβλιογραφία ὡς τὸ 1914 (στ. 2479-2480). Πβ. «Analecta Bollandiana» 39 (1921) 205 κέ. καί 46 (1928) 422 κέ.

ματά της, ή S. I. άσκησε μεγάλη έπιρροή κυρίως με τὰ έργα της : μιὰ συναγωγή έπιστολών της προς διάφορα έπιφανή πρόσωπα τής κοσμικής κι' έκκλησιαστικής έξουσίας μαρτυρεί τήν εξέχουσα θέση της άγίας στη θρησκευτική ζωή του 12ου αιώνα²⁴, ένω ή πλούσια σχετική βιβλιογραφία δείχνει ότι ή S. I. κατόρθωσε νά συντηρήση αδιάκοπο ένδιαφέρον ως τὰ νεώτερα χρόνια. Είναι λοιπόν φυσικό νά φανταστούμε ότι ένας νέος, σπουδασμένος στην 'Ιταλία στις άρχές του 19ου αιώνα, άν δέν γνώριζε από άμεση έπαφή τὸ έργο τής S. I., δέν μπορούσε πάντως ν' άγνοή τή σημασία του ή, τουλάχιστο, τήν ύπαρξή του.

Χαρακτηριστικό έπίσης είναι ένα άλλο γεγονός : τήν εποχή που ὁ Σολωμός παραγγέλνει τὸ βιβλίο τής S. I., έχει κιόλας προηγηθῇ μιὰ στενώτερη γνωριμία του με τή γερμανική σκέψη²⁵, πράγμα που ως ένα σημείο μπορεί νά σημαίνει ότι ὁ ποιητής ανακαλύπτει τήν S. I. μέσα από τὰ ένδιαφέροντά του για τή γερμανική φιλοσοφία. Πιθανότερη πάντως μοῦ φαίνεται ή ακόλουθη εξέγηση : ὁ Σολωμός που θά είχε ίσως από τὰ νιάτα του στην 'Ιταλία μιὰ άόριστη ή μακρινή γνωριμία με τὸ έργο τής S. I., ανανεώνει τὸ ένδιαφέρον του γι' αὐτὸ στα 1838, όταν ὄχι μόνο ή άπασχόλησή του με τὸν γερμανικό ιδεαλισμό, αλλά και οί συνθήκες τής προσωπικής του ζωής, και οί αίσθητικές του ζητήσεις ακόμα εκδιάζουν μιὰ νέα έπαφή.

Ποιό είναι όμως «τὸ καλύτερον από τὰ συγγράμματα τής Santa Ildegarda»; 'Η άόριστη φράση του Κων. Τυπάλδου μπορεί νά σημαίνει δυὸ πράγματα : α) ότι τὸ καλύτερο έργο τής S. I. ήταν τόσο γνωστό, ὥστε δέν χρειάζονταν καν νά μνημονευθῇ ὁ τίτλος του και β) ότι ὁ Τυπάλδος (και ὁ Σολωμός έπομένως), έχοντας μόνο γενική και άσαφή γνώση του έργου τής S. I., άφηναν στὸν έκτελεστή τής παραγγελίας τήν πρωτοβουλία νά επιλέξῃ τὸ καλύτερο σύγγραμμά της — άποψη που μοῦ φαίνεται περισσότερο εύλογη. Είναι πάντως πολὺ πιθανὸν ότι στην ιδιόχειρη σημείωση του Σολωμοῦ, σύμφωνα με υπόδειξη εκείνου, ὁ Τυπάλδος «έπεσημείωνε ιδιοχείρως» τὸν πλήρη τίτλο του βιβλίου.

24. Συνολική έκδοση τῶν έργων τής S. I. στὸν J.-P. Migne, ξ.ά., στ. 145 κέ. Βλ. *Epistolarum liber*, αὐτόθι, στ. 145-382. Για τις πρώτες εκδόσεις τής S. I., αὐτόθι, στ. 141-144. Πβ. F. Vernet, ξ.ά., στ. 2478, όπου αναγράφονται νεώτερες εκδόσεις.

25. 'Ο Αίνος Πολίτης τοποθετεῖ τήν άποστολή τῶν χειρόγραφων μεταφράσεων του Λούντζη (χφ. ύπ' άριθ. 3092 τής ΕΒΕ) γύρω στὰ 1835-1836. Αίνου Πολίτη, 'Ο Σολωμός και ή γερμανική φιλοσοφία και ποίηση ('Ένα χειρόγραφο με μεταφράσεις για τὸν Σολωμό), «Γύρω στὸ Σολωμό», 'Αθήνα 1958, σ. 230.

“Αλλά διαφωτιστικά στοιχεία πάνω στο ζήτημα αυτό προσφέρει ένα γράμμα του Πολυλά από τη Νεάπολη πρὸς τὸν Κάρολο Μάνεση χρονολογημένο τὴν 1 Ἰανουαρίου 1853, ὅπου ἀνάμεσα στ’ ἄλλα διαβάζουμε καὶ τὰ ἑξῆς: «Δὲν ἤμπορῶ νὰ καταλάβω τί ζητεῖ ὁ Σεβαστὸς Φίλος μας καὶ εὐεργέτης μου. Εἶναι κάμποσοι μῆνες ἀφοῦ, μὲ τὸ μέσον τοῦ Κουαρτάνου, μ’ εἶχε ἐπιφορτίσει νὰ τοῦ στείλω τὸ σύγγραμμα τῆς ἀγίας Ἰλδεγάρδας «*Liber Serviae*» καὶ ἐγὼ δὲν ἀμέλησα νὰ τοῦ γνωστοποιήσω μὲ τὸ αὐτὸ μέσο τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὲς ἔρευνες ποὺ ἔκανα ἐδῶ μὲ κάθε λεπτομέρεια²⁶». Ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ γράμματος μαθαίνουμε ὅτι τὸ βιβλίο δὲν δρέθηκε οὔτε στὴ Νεάπολη οὔτε στὴ Ρώμη. Δὲν ἔμενε παρὰ ν’ ἀναζητηθῇ στὸ Παρίσι, ἀλλὰ ὁ Νικολίνος Βούλγαρης ποὺ θ’ ἀνελάμβανε ἐκεῖ τὴν ἐκτέλεση τῆς παραγγελίας κατοικοῦσε σὲ ἄγνωστη διεύθυνση. Ἔτσι ὁ Πολυλάς ἀδυνατοῦσε νὰ προωθήσῃ τὸ ζήτημα πρὶν πληροφορηθῇ ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τὴ σύσταση τοῦ Βούλγαρη. Τὸ γράμμα, εἶναι ἀλήθεια, γεννᾷ μερικὰ προβλήματα: Μποροῦσε ὁ Σολωμός, ὅστερ’ ἀπὸ 15 σχεδὸν χρόνια, νὰ ἐνδιαφέρεται πάλι γιὰ τὸ ἴδιο βιβλίο τῆς S.I.; Ἀλλ’ αὐτὸ σημαίνει ἀπ’ τὴ μιὰ μεριά ὅτι ἡ παραγγελία τοῦ 1838 δὲν ἐκτελέστηκε, κι’ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι ἡ φροντίδα τοῦ ποιητῆ ν’ ἀποκτήσῃ τὸ σύγγραμμα τῆς S. I. ἦταν στὸ δίδασμα αὐτὸ ἐπίμονη — ἂν, φυσικά, ἀποκλείσουμε τὴν περίπτωση ὅτι ἀνανέωνε στὰ 1852 τὴν παραγγελία τοῦ βιβλίου ἐπειδὴ τὸ ἔχασε στὸ μεταξύ. Ἀπίθανη ἐπίσης φαίνεται καὶ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Σολωμός, ἔχοντας ἐγκύψει συστηματικότερα στὸ ἔργο τῆς S. I., παράγγειλε στὰ 1852 ἕνα ἀκόμη σύγγραμμά της, ἄσχετο μὲ τὸ βιβλίο ποὺ ζητοῦσε στὰ 1838. Ὅτι πρόκειται καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις γιὰ τὸ ἴδιο βιβλίο, φαίνεται ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Πολυλά, ἀρκεῖ τὸ *Serviae*, παρὰ τὴν ἀγνοίαν τοῦ ἐκδότη ἐξηγήσιμη παλαιογραφικά, νὰ διορθωθῇ στὸ σωστὸ *Scivias*.

Τὸ *Scivias* (συντομογραφία τοῦ *Sci vias domini*) εἶναι ὄχι μόνον τὸ πρῶτο χρονολογικὰ (1141—1151) ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερο ἔργο τῆς S. I.²⁷ Βιβλίο δογματικὸ, ἀπαρτίζεται ἀπὸ μιὰ σειρά ὁραμάτων

26. Πολυλάς, “Απαντα τὰ λογοτεχνικά καὶ κριτικά, ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Ἀθήνα 1959”, σ. 491. Τὴν ὑπόδειξη τοῦ γράμματος τοῦ Πολυλά καθὼς καὶ ἄλλες λεπτομερειακότερες ὑποδείξεις ὀφείλω στὸν δάσκαλό μου Λίνο Πολίτη τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐχαριστῶ.

27. F. Vernet, ἑ.ἀ., στ. 2469. Ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου μὲ τὸν τίτλο: *Sanctae Hildegardis, Scivias sive Visionum ac revelationum libri tres*, στὸν Migne, ἑ.ἀ., στ. 383—738 (κατὰ τὴν ἀρχικὴ ἐκδοσὴ: *Liber trium spiritualium viro- rum, Hermae, Uguetini et fratris Liberti, et trium spiritualium virginum*,

(visionum) και αποτελεί, μαζί με τὸ Liber vitae meritorum²⁸ καὶ τὸ Liber divinorum operum²⁹ μιὰ τριλογία. Εἶναι «τὸ καλῆτερον ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῆς Santa Ildegarda» ποὺ ὁ Σολωμὸς ἀναζήτησε δύο τουλάχιστο φορές μέσα σὲ μιὰ δεκαπενταετία, χωρὶς νὰ ξέρουμε γιὰ τὴν ὥρα ἂν τὸ ἀπέκτησε τελικὰ, ἂν τὸ διάβασε ἢ τὸ ἀξιοποίησε μὲ κάποιο τρόπο. Ἔτσι δὲν μπορούμε νὰ προχωρήσουμε περισσότερο. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τυπάλδου ἐπισημαίνει ἀπλῶς μιὰ νέα κατεύθυνση, προσφέροντας στὴν ἔρευνα τῶν πηγῶν τοῦ Σολωμοῦ ἕναν καινούργιο ἐρεθισμὸ. Δὲν ἀποκλείεται, μιὰ συστηματικὴ ἐργασία ὅχι μόνο πάνω στὸ ἔργο τῆς Santa Ildegarda, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν περιοχὴ γενικότερα τοῦ μεσαιωνικοῦ μυστικισμοῦ, ν' ἀνοίξῃ νέες προοπτικὲς στὴν ὑπόθεση τῶν σολωμικῶν πηγῶν.

Παν. Μουλλάς

Hildegardis, Elisabethae et Mechtildis, editore Jacobo Fabro, Stapulensi, ap. Stephanum avum, Παρίσι 1513).

28. Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν καρδινάλιο G. B. Pitra, *Analecta sacra spicilegio solesmensi parata*, τομ. 8, Mont-Cassin 1882, σ. 1-244.

29. J.—P. Migne, ἔ.δ., στ. 739-1038.